

С. В. Вишновецька

кандидат юридичних наук, доцент
Юридичний інститут Національного авіаційного університету,
кафедра цивільного права і процесу
просп. Космонавта Комарова, 1, Київ, Україна, 03058

ПРАЦЯ ЯК ПРАВОВА, СОЦІАЛЬНА Й ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Стаття присвячена дослідженню праці як правової, соціальної й економічної категорії, виявленню системних зв'язків трудового права з іншими науковими дисциплінами, що зумовлено якісними зрушеннями в технології, інформації та інтелектуальному базисі суспільства, характерними для сучасного ринку праці.

Ключові слова: праця, ринок праці, системні зв'язки, інтеграція в науковому пізнанні.

Сучасний ринок праці має цілу низку особливостей, обумовлених новими якісними зрушеннями в технології, інформації, науці та інтелектуальному базисі суспільства. Для системного та категоріального визначення трудового права як галузі права України, з'ясування місця трудового права в системі права, в системі «соціальне право» необхідно дослідити працю як правову, соціальну й економічну категорію. Адже чи не першою проблемою, постановка якої сприяла відособленню галузі трудового права, саме і стало визначення відмінностей праці як об'єкта правовідносин [1, с. 531]. За багатоманітністю теоретичних підходів праця, очевидно, не поступається праву. Її вивчають у рамках практично всіх гуманітарних дисциплін, існують цілі міждисциплінарні сфери наукових знань: соціологія праці, економіка праці, організація праці, управління працею та ін. Технічні науки пов'язані з охороною праці, технікою безпеки в процесі трудової діяльності [2, с. 30]. В соціології праця вивчається як вид соціальної діяльності, соціальний процес, соціальне явище, соціальний інститут. Праця як явище суспільного життя універсальна, застосовується майже у всіх сферах суспільного життя. І праця як така регулюється не лише трудовим правом. Вона входить у сферу дії цивільного права (договір оплатного надання послуг, підяду і доручення, авторський договір і т. п.), адміністративного права (праця студентів, військовослужбовців при виконанні обов'язків військової служби), сімейного права (сімейна праця), кооперативного права (праця членів виробничих кооперативів), кримінально-виконавчого права (праця ув'язнених у виправних установах) [3, с. 60–61].

Так, В. Я. Богданов і Ю. М. Ткачевський, досліджуючи працю як категорію науки виправно-трудового права, звертали увагу на те, що безпосередньою метою виробничо-господарської діяльності у виправно-трудовах установах, на відміну від народного господарства, є не максимальне задоволення потреб засуджених, а досягнення цілей застосування кримі-

нального покарання. Механізм формування специфіки праці засуджених складається під впливом двох факторів: суб'єктивного (психологічного) і об'єктивного (онтологічного). Примусове, обов'язкове залучення засуджених до праці в період відбуття покарання в умовах, які обмежують можливості вибору ними виду роботи і роду діяльності, неминує змінює їх відношення до праці, надає їй каральних властивостей. У цьому суть психологічного, суб'єктивного фактору праці засуджених. Тому систематизуючими категоріями науки виправно-трудового права є поняття «режим» як форма буття, як спосіб існування покарання і «праця» як матеріальна основа покарання [4, с. 106–126].

Проте перераховані види праці не входять до сфери дії трудового права і не складають його предмет. Адже трудові правовідносини виникають з приводу застосування здатності до праці як сукупності інтелектуальних і вольових якостей на основі трудового договору.

Праця як правова категорія неодноразово була предметом досліджень, зокрема А. Б. Кануннікова і А. А. Пастухова, А. М. Лушнікова і М. В. Лушнікової, С. П. Мавріна, О. І. Процевського, М. М. Пурей та інших вчених. Праця як економічна категорія досліджувалась А. Баландою, Д. П. Богинею, П. Я. Буряк, О. А. Грішнвою, Л. Лісогор, В. М. Прасол. Дослідженням соціології праці займалися С. М. Вакуленко, Б. М. Генкін.

Але незважаючи на це, в сучасних умовах розвитку ринкових відносин існує необхідність у системному аналізі праці як комплексної категорії. Тому метою цієї публікації є виявлення системних зв'язків трудового права з іншими науковими дисциплінами на основі дослідження праці як правової, соціальної і економічної категорії.

Категорія «трудова право» генетично обумовлена таким системним явищем, як праця, під якою прийнято розуміти усвідомлену, енергозатратну, загально визнану, доцільну діяльність людини, яка вимагає прикладання зусиль, здійснення роботи, спрямованої на створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб окремої людини, підприємств, людей або суспільства в цілому. Сам «ринок праці», як економічна категорія, тісно пов'язаним з такими поняттями як робоча сила, праця, послуги, потребує всебічного дослідження і розмежування її з такими категоріями як ринок товарів та послуг.

У літературі з трудового права завжди підкреслювалось, що норми трудового права регулюють не технологію процесу праці, а соціальні зв'язки з її організації і застосування. Предметом трудового права є не праця, а лише суспільна форма праці, її соціальний устрій, тобто відносини між людьми з їх участі у суспільній праці [5, с. 36].

На думку С. П. Мавріна, ринок праці в широкому розумінні — це соціально-економічні відносини, в рамках яких здійснюються взаємозв'язки учасників ринку під впливом попиту і пропозиції на певний ринковий продукт; при цьому в якості останнього виступає праця як об'єкт взаємовідносин роботодавця і працівника [6, с. 58]. Водночас формування, функціонування і розвиток ринку праці як невід'ємного структурного елемента загальноекономічного ринкового механізму підпорядковані загальним

законам і тенденціям розвитку ринкової економіки. Отже, актуальним є аналіз співвідношення економіки праці і трудового права, вивчення проблематики якості праці в сучасних умовах, для яких характерне посилення гнучкості ринку праці, в тому числі і за рахунок розширення нестандартних форм зайнятості.

Вже в Стародавньому Римі, в умовах рабської форми ведення господарства, праця була виділена як самостійна майнова і духовна цінність, що становить особливий об'єкт цивільного обігу. Але хоча римське право й розглядало працю як особливий об'єкт цивільного обігу, всі договори, що опосередковували її застосування, визначались як суто зобов'язальна цивільно-правова угода.

На відміну від римського права, яке розглядало працю як самостійну майнову цінність, для феодального суспільства характерне поглинання здатності до праці особою працівника, тобто об'єктом договору ставала не здатність людини до праці, а сама людина, яка передавала себе під владу господаря. В епоху феодалізму застосування праці складало предмет зовнішнього, переважно імперативного правового регулювання. Початкове застосування праці опосередковувалось засобами патріархального сімейного права, а згодом, з падінням авторитету сімейної влади, ця функція була сприйнята майже повністю публічним поліцейським (адміністративним) правом [7, с. 22].

З розвитком капіталістичного способу виробництва виникає не лише товарний ринок, а й залежний від нього вторинний ринок факторів виробництва, в тому числі і ринок робочої сили. Тому, як і в часи Стародавнього Риму, здатність до праці знову стає самостійною майновою цінністю, яка є предметом особливого договору — договору трудового найму. Відповідно правове регулювання праці з публічно-правової сфери знову перейшло у сферу приватного права.

З точки зору С. П. Мавріна, умовно кажучи, ринкова економіка займає в нашій цивілізації цілу історичну епоху, яка складає в її розвитку другий щабель з трьох. Перший щабель — це доринкове існування людства, що називається аграрним суспільством. Третій щабель — постіндустріальне суспільство, яке є, на думку економістів, майбутнім людства, що реально проявляє себе сьогодні в конкретних тенденціях функціонування індустріальної ринкової економіки в розвинутих країнах. Відповідно, другий щабель, що називається індустріальним суспільством, це і є власне ринок, або економіка ринкового типу, яка складає проміжну стадію між першим і другим щаблем і виступає об'єктивно необхідною умовою переходу людства на третій, більш високий, щабель [8, с. 122–123].

Об'єктом ринку праці і відповідно об'єктом трудового договору (контракту) і трудових правовідносин є наймана праця. Праця стає найманою і набуває властивостей ринкового продукту за наявності, як мінімум, трьох умов. По-перше, вона повинна володіти такою якістю, як суспільна корисність, яку розуміють як здатність праці задовольняти будь-яку потребу в ній. По-друге, праця повинна бути соціалізована або «винесена» на ринок, тобто запропонована потенційним працівником для споживання в процесі

виробництва (аналогічно і будь-якій іншій формі економічної діяльності) всім потенційним роботодавцям. По-третє, практичне використання праці в інтересах роботодавця повинно здійснюватись виключно на основі договору. Якщо для застосування праці конкретної особи не вимагається укладення будь-якого договору і вона здійснюється у позадоговірному порядку, наприклад, на родинних засадах або на основі примусу, то наймаюю ця праця не є. Одночасно така праця не може виступати і в якості ринкового продукту. З цієї точки зору наймаюю є тільки та праця, яка вільно пропонується необмеженому колу роботодавців як потенційний об'єкт трудового договору [8, с. 146].

Широкомасштабні зміни у світі праці, що відбуваються під впливом формування постіндустріального суспільства, здійснюють істотний вплив на професійно-кваліфікаційну структуру робочої сили, сприяють появі нових методів організації праці, виробництва й управління.

Донедавна в науковому пізнанні домінував аналітичний підхід (у зв'язку з чим слово «аналіз» стало синонімом наукового дослідження взагалі), який як метод наукової діяльності не втратив свого значення дотепер. Проте в тих сферах знання, де виникає нагальна потреба в інтеграції і систематизації отриманого аналітичного матеріалу, це може бути успішно зроблено лише на основі системного підходу, який органічно поєднує в собі і аналіз, і синтез. Системний підхід вважають результатом посилення інтегративних тенденцій у пізнанні на сучасному етапі розвитку науки. Не втрачає своєї актуальності міждисциплінарний підхід, в рамках якого дослідник звертається не тільки до положень правової науки, а й використовує для досягнення цілей своєї роботи праці з інших наукових дисциплін. Такий комплексний підхід до дослідження категорії праці поєднує в собі й елементи інших методів юридичних досліджень — порівняльно-правового і системно-логічного. З його допомогою об'єкти правових досліджень аналізуються і в статично, і, найголовніше, в динаміці з використанням у допустимих межах інструментарію різних наукових дисциплін.

Комплексне дослідження праці як правової, соціальної і економічної категорії має велике значення. Адже законодавчі пропозиції не мають чіткої стратегії, спрямовані на фрагментарне вирішення окремих завдань, часто при цьому ігноруються об'єктивно наявні зв'язки і закономірності. Вважаємо, що саме системний підхід дозволить комплексно оцінити аналізовану ситуацію, врахувати всі її складові, а також задіяти в регулюванні відповідних відносин всю сукупність методологічного інструментарію. Це не лише сприятиме розвитку правової науки, а й підвищить ефективність законодавства і практики його застосування. І. Я. Кисельов, здійснюючи узагальнений порівняльно-правовий аналіз предмета трудового права країни розвинутої ринкової економіки, зазначає, що поняття «праця» може трансформуватись у поняття «соціальна діяльність» [9, с. 28]. Найважливішим видом соціальної діяльності визнається трудова діяльність. Пріоритетного статусу вона набуває завдяки тому, що створює різні цінності і здатна задовольняти потреби людей.

Отже, праця як здатність, невіддільна від носія цієї здатності, від його особистості, від фізіології і психології людини, що визначаються біологічними і соціально-психологічними факторами, від людських (міжособистісних) відносин у процесі трудової діяльності, а частково і поза виробництвом. Звідси першорядне значення в трудовому праві особистісних факторів. Наявність сильно виражених соціальних, особистісних елементів у трудових відносинах пояснює тісний зв'язок трудового права із соціологією, психологією, економікою, медициною, антропологією, сферою моралі. Значна увага в сучасний період у контексті глобальної комплексної стратегії МОП щодо досягнення цілей гідної праці повинна бути приділена вивченню категорій «інтерес» і «мотивація» у сфері праці.

Зміни в сучасному багатомірному світі вимагають синтезу наук, міждисциплінарних досліджень. Потребують зміцнення міжгалузеві зв'язки у теоретичних дослідженнях, їх проведення на стику трудового права з іншими юридичними науками (передусім цивільним і адміністративним правом, правом соціального забезпечення), а також з іншими гуманітарними науками (передусім філософією і соціологією). Якщо на попередніх етапах наука була орієнтована переважно на пізнання ізольованих фрагментів дійсності, які до того ж мали тенденцію ставати все більш вузькими і конкретними, на сучасному етапі, як підкреслюють російські методологи, її специфіку все більшою мірою визначають комплексні дослідницькі програми, в яких беруть участь спеціалісти різних галузей знання. У зарубіжній методології дослідження такого типу отримали назву «гібридних» [10, с. 337]. Отже, якщо раніше переважали внутрішньо-дисциплінарні дослідження, то в сучасний період неухильно зростає необхідність міждисциплінарного і міжгалузевого наукового синтезу як рівнів інтеграції в науці. Для ефективного регулювання відносин у сфері праці необхідно враховувати всі їх системоутворюючі зв'язки: структурні, генетичні, субординації, координації і управління, які характеризують взаємодію трудового права з іншими науковими дисциплінами.

Література

1. Лушникова М. В., Лушников А. М. Очерки теории трудового права / М. В. Лушникова, А. М. Лушников. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. — 940 с.
2. Лушников А. М., Лушникова М. В. Курс трудового права: Учебник: В 2 т. Т.1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть. — 2-е изд., перераб. и доп. / А. М. Лушников, М. В. Лушникова — М.: Статут, 2009. — 879 с.
3. Киселев И. Я. Трудовое право России и зарубежных стран. Международные нормы труда: Учебник. — Изд. 2-е, испр. и доп. / И. Я. Киселев. — М.: Эксмо, 2006. — 608 с.
4. Методологические и теоретические проблемы юридической науки. Сборник научных трудов / Под ред. М. Н. Марченко. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. — С. 106–126.
5. Лебедев В. М. Современное трудовое право (Опыт трудового компаративизма). Книга первая / В. М. Лебедев, Е. Р. Воронкова, В. Г. Мельникова; под ред. заслуженного юриста РФ, чл. — кор. АН ВШ РФ, докт. юрид. наук, проф. В. М. Лебедева. — М.: Статут, 2007. — 301 с.
6. Курс российского трудового права: в 2 т. — Т. 2: Рынок труда и обеспечение занятости (правовые вопросы) / Под ред. Е. Б. Хохлова. — М.: Юрист, 2001.

7. Курс российского трудового права. В 3 т. Т.1: Общая часть / Под ред. Е. Б. Хохлова. — СПб.: Изд-во С. — Петербургского ун-та, 1996. — 573 с.
8. Маврин С. П. Рынок труда и трудовое право: проблемы юридической терминологии / С. П. Маврин // Правоведение. — 1999. — № 3. — С. 121–153.
9. Киселёв И. Я. Сравнительное и международное трудовое право. Учебник для вузов / И. Я. Киселев. — М.: Дело, 1999. — 728 с.
10. Мамчур Е. А. Отечественная философия науки: предварительные итоги / Е. А. Мамчур, Н. Ф. Овчинников, А. П. Огурцов. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1997. — 360 с.

С. В. Вишновецька

Юридический институт Национального авиационного университета,
кафедра гражданского права и процесса
просп. Космонавта Комарова, 1, Киев, Украина, 03058

**ТРУД КАК ПРАВОВАЯ, СОЦИАЛЬНАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
КАТЕГОРИЯ**

Резюме

Статья посвящена исследованию труда как правовой, социальной и экономической категории, выявлению системных связей трудового права с другими научными дисциплинами, что обусловлено качественными сдвигами в технологии, информации и интеллектуальном базисе общества, характерными для современного рынка труда.

Ключевые слова: труд, рынок труда, системные связи, интеграция в научном познании.

S. V. Vyshnovetska

Law Institute of National Aviation University,
The Department of Civil Law and Procedure
Kosmonavta Komarova av., 1, Kiev, 03058, Ukraine

LABOUR AS LEGAL, SOCIAL AND ECONOMIC CATEGORY

Summary

This article is devoted to researching labour as legal, social and economic category, detection of system connections between labour law and other scientific branches of science, conditioned by the qualitative changes in technology, information and intellectual basis of society which are typical for modern labour market.

Key words: labour, labour market, system connections, integration in scientific knowledge.